

УДК 340.114

М.В. САННИКОВА, Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України

ДЕКЛАРАЦІЯ ТА АКТИ ДЕКЛАРАТИВНО- РЕКОМЕНДАЦІЙНОГО ХАРАКТЕРУ: ЗНАЧЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ПРАВА

Ключові слова: декларація, акти декларативно-рекомендаційного характеру, глобалізація права, джерела права, механізм правового регулювання

Сьогодні одним із явищ загальносвітового характеру є процеси глобалізації, які охоплюють всі сфери суспільного життя. Під впливом глобалізації перебуває й право. В умовах становлення і розвитку України як незалежної демократичної правової держави особливого значення набуває удосконалення системи джерел права, на яку процеси глобалізації впливають чи не в першу чергу. Оскільки одним із завдань юридичної науки є виявлення загальних і специфічних закономірностей розвитку права сучасних держав, зокрема прагнення цих держав до уніфікації і максимального наближення чинного законодавства, доцільним є звернути увагу на роль такого джерела права, як декларація, у інтеграції систем джерел права різних правових сімей.

Актуальність дослідження декларації в контексті впливу глобалізації на різні сфери суспільного життя пояснюється такими чинниками, як формування світової системи права; безсистемна адаптація національними державами елементів владної системи права до вимог світових та регіональних міжнародних організацій; посилений вплив на правову систему в цілому та на систему права, зокрема, економічної та політичної систем суспільства [1].

Необхідність дослідження впливу глобалізації на різні сфери суспільного життя посилюється і широким колом питань, які, незважаючи на зростаючий інтерес науковців до цієї проблеми, є ще недостатньо розробленими. Чи не найбільше питань виникає, зокрема, при вивченні взаємодії міжнародного та національного права, а також зближення національних правових систем при врегулюванні суспільних відносин в умовах сучасних процесів глобалізації в праві. Завданням цього дослідження є визначення ролі декларації та актів декларативно-рекомендаційного характеру в зазначених процесах.

Окремі аспекти впливу глобалізації на правові явища досліджувались як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Зокрема, серед вітчизняних дослідників цьому питанню приділяли увагу Г.Я. Маніловська, О.Г. Білоус, Є.П. Журавльов, П.Ю. Буряк, Р.В. Войнович, Ю.О. Волошин, В.Д. Гапотій, О.Г. Гупало, І.О. Кресіна, Л.Г. Удовика, Л.А. Яремко та ін. Грунтовні дослідження здійснені російськими вченими, серед яких: Х.А. Барлибаєв, О.М. Борискіна, Л.Є. Грінін, Є.Г. Лук'янова, М.М. Марченко, Л.О. Морозова, Н.Б. Пастухові, С.В. Поленіна, О.М. Чумаков та ін. Серед досліджень іноземних вчених необхідно звернути увагу на праці таких з них, як У. Бек, Зб. Бжезінський, Е.У. фон Вайцзеккер, Е. Гідденс, Т. Палмер та ін.

Слід зазначити, що вчені визначили декілька етапів в історії права, які історично обумовлені процесами загально-соціальної глобалізації, та відповідних цим процесам правових норм, форм і процедур їх юридичного вираження, упорядкування і закріплення. Чим більше соціально розвинене право, тим більше воно універсальне (глобальне) [2, с.40].

Як відомо, сучасна юридична наука першим етапом глобалізації визнає рецепцію римського права в XVI столітті, що виявилась у запозиченні державами Європи римського права. Наступним етапом вважається утвердження ідей невідчужуваності прав і свобод людини і громадянина та закріплення їх у Де-

кларації незалежності США 1776 р., Декларації прав людини і громадянина (Франція, 1789 р.), у подальшому – в Загальній декларації прав і свобод людини 1948 р., Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. На сучасному етапі глобалізації ідеї європейської інтеграції знайшли своє формальне закріплення в Договорі, який запроваджує Конституцію для Європи. Крім того, характерним для цього процесу на сучасному етапі є прийняття таких міждержавних актів, як Гельсінська міжнародна декларація, Паризька хартія та ряд інших.

Використання у практиці міжнародно-правового спілкування та у глобалізаційних процесах зокрема таких форм, як декларація та акт декларативно-рекомендаційного характеру, сприяють значно ефективнішому урегулюванню суспільних відносин. У першу чергу це пов'язано з способом викладення правила поведінки, адже норми-засади та норми-принципи, у формі яких викладаються положення декларації, є притаманними практично для всіх систем права, вони є зрозумілими і прийнятними для будь-якого правопорядку. Крім того, сам механізм реалізації прописаних у декларації положень, як правило, знаходиться поза межами регулювання цього акту, що дозволяє державам-учасникам самостійно, відповідно до національного законодавства розробити такий механізм, а це, в свою чергу, гарантує незалежність і недоторканність національного нормотворення. Крім того, видання таких актів є безпосереднім імперативним виразом волі державно-владних суб'єктів щодо регулювання найважливіших сфер суспільних відносин, є консервативним за характером і має ускладнений порядок унесення змін та доповнень, а також підлягає тлумаченню у випадках нечіткості змісту, що не дає змоги уникнути його неправильного роз'яснення.

Значення зазначених переваг декларації особливо зростає на початку XXI століття, коли однією з актуальних проблем є вплив саме глобалізаційних процесів на розвиток нормотворення. Світ на порозі створення но-

вої моделі права – світової глобальної правової системи, на підставі зближення і досягнення одноманітності внутрішньодержавних та міжнародних систем на основі єдиних норм, стандартів, юридичних принципів [3, с.86–87].

Відповідно до цього зміст права зазнає якісних змін, що не може не призвести до змін його форми. Форма як спосіб вираження та зовнішнього існування змісту, маючи відносну самостійність, модифікується, змінюється залежно від зміни змісту в конкретних умовах його існування [4, с.18]. Процеси глобалізації справили прямий вплив не лише на систему джерел права в цілому, а й на декларацію зокрема, спричинивши певну трансформацію у розумінні її суті та активне зростання ролі у регулюванні суспільних відносин.

Окреслені вище процеси посилюються внаслідок розвитку правової системи Європейського Союзу, яка витісняє із свого правового поля національне право, що в свою чергу призводить до заміни або трансформації національних джерел права європейськими правовими інститутами. Такі процеси останнім часом називають «європейською інтеграцією», суть якої вбачають в утворенні державами Європейського Союзу спільних інституцій, яким делеговано частину власних повноважень так, що рішення в певних сферах загальних інтересів можуть ухвалюватись демократичним шляхом на загальноєвропейському рівні.

Беручи до уваги дослідження провідних вчених у сфері глобалізації права, можна стверджувати, що на сучасному етапі інтеграція систем джерел права різних правових сімей передбачає декілька напрямів. Важливу роль в їх реалізації відіграє і декларація.

Так, одним з таких напрямів визнається зростання ролі міжнародного права в регулюванні суспільних відносин, розширення сфер його впливу. Йдеться насамперед про визнання національними правопорядками загальноновизнаних норм і принципів права. Юридична наука на сьогодні відносить до способів такого міжнародно-правового впли-

ву ціннісну орієнтацію, визнання пріоритету міжнародного права над національним, визначення юридичних процедур імплементації положень міжнародного права у внутрішнє право, ратифікацію міжнародно-правових актів та їх включення в національне право [5].

Внаслідок сучасних процесів глобалізації окреслилась тенденція до формування так би мовити світового правопорядку, а точніше ряду наднаціональних правопорядків, що об'єднують держави за національним, географічним, економічним та іншими критеріями. Така ситуація дає можливість деяким вченим стверджувати про існування трьох відносно самостійних сфер джерел правового регулювання: міжнародне право, право міжнародних організацій та національне право. При цьому міжнародно-правові норми стають результатом узгодження воль суверенних суб'єктів міжнародного права. Таким чином, можна зробити висновок, що міжнародно-правова система справляє значний вплив на розвиток окремих національних правових систем і залежить від зовнішньополітичного вибору кожної держави, змісту її зовнішньої політики.

Таким чином створюються передумови для розвитку декларації та актів декларативно-рекомендаційного характеру як міжнародних актів. Ці передумови обумовлені особливими якостями положень цих джерел права. Так, саме норми-засади та норми-принципи декларації дають змогу викласти найосновніші положення регулювання тієї чи іншої сфери суспільних відносин так, щоб цей спосіб викладення був прийнятним для ряду різних правопорядків. Більше того, власне принципи права не є джерелом права у ряді держав, зокрема і в Україні, що створює проблеми у процесі приєднання до таким міжнародних актів. А викладення принципів права у формі декларації дає змогу нівелювати зазначену проблему. Визначення ж найзагальніших положень правового регулювання дає змогу національним правопорядкам обрати прийнятні способи і методи такого регулювання, що

в цілому сформує найбільш дієвий режим правового регулювання.

В підтримку доводів про перспективи декларації в умовах процесів глобалізації можна використати висновки Р.Б. Тополевського [6, с.12], на думку якого, між сучасними національними системами джерел права й міжнародною та регіональними (наднаціональними) системами юридичних джерел права намітилася тенденція до злиття окремих частин цих систем. Отже, проблема співвідношення національного та міжнародного права може перерости у проблему співвідношення національних джерел права. На думку вченого, таке поєднання систем юридичних джерел права дає можливість стверджувати про існування загальної (універсальної) системи джерел права, яка охоплює всі вищезгадані рівні: міжнародна система джерел права – регіональна (наднаціональна) система джерел права (у разі її наявності) – національна система джерел права.

Підтвердженням того, що декларація сприятиме стабільності джерел права і системи законодавства конкретної держави в умовах процесів глобалізації права, є таке: декларація відображає міжнародні та конституційні принципи і деталізує їх притаманно до конкретної сфери суспільних відносин; відповідаючи принципам і нормам міжнародного права, вона фактично є документальним підтвердженням виконання взятих на себе державою міжнародно-правових зобов'язань; використання спеціалізованих норм для викладу положень декларації дає змогу забезпечити високий рівень правової регламентації основних засад тієї чи іншої сфери суспільних відносин; тривала дія декларації як програмного нормативно-правового акту забезпечує адекватне закріплення цінностей, потреб та інтересів суспільства та ставить завдання економічного, соціального та політичного розвитку, а також гарантує ефективне їх виконання; відсутність суперечностей з вимогами національного законодавства досягається завдяки примату міжнародного права і, як наслідок, пріоритету

положень декларації над відповідними механізмами національного законодавства.

Окремо варто акцентувати увагу на тому, що декларація також часто виступає актом міжнародних організацій та об'єднань. А саме норми, що містяться в їх актах, на сьогодні активно впливають на національні системи джерел права. На думку деяких вчених, взаємодія міжнародного та внутрішнього права обумовлює інтернаціоналізацію права – зближення принципів права і національних законодавств, поглиблення взаємовпливу різних правових систем. Сучасні економічні і соціальні умови вимагають від правових систем різних держав бути сумісними та здатними взаємодіяти, що може бути досягнуто шляхом визнання пріоритету міжнародного права над внутрішнім та певною зміною внутрішнього права під впливом міжнародного [7, с.115].

Декларація може відіграти важливу роль і в диспозитивному регулюванні окремих сфер суспільних відносин в умовах динамічного розвитку міжнародних організацій і їх об'єднань. Спосіб викладення її положень сприятиме зближенню принципів права і національних законодавств, залишаючи за останніми можливість самостійно обирати шлях виконання взятих зобов'язань без втручання в національний правопорядок. Враховуючи те, що приєднання держав до актів міжнародних організацій є добровільним, саме авторитет останніх є своєрідною гарантією взятих на себе повноважень державами-учасниками. А приєднання до таких декларацій та актів декларативного характеру позитивно впливає на міжнародно-правове становище держави-учасниці.

Більшість міжнародних норм інкорпорується внутрішнім правом, набуваючи реального значення. Так, право на свободу і особисту недоторканість закріплено у ст.3 Загальної декларації прав людини 1948 р., у ст.9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р. та імplementовано в національне законодавство завдяки ст.3 Конституції України. Таким чином, зростаючі інтеграційні процеси зумовлюють тіснішу взаємодію

міжнародного і національного права. Їх взаємопроникнення стає суттєвим чинником розвитку сучасного права.

Справедливими є зауваження щодо відсутності механізмів, котрі б забезпечували виконання державами-учасниками декларацій взятих на себе зобов'язань. Адже якщо виконання положень наведених вище актів, авторитет яких є загальноновизнаним, не підлягає сумніву, то реалізація інших декларацій, все ж таки, може стикнутися з проблемою відсутності механізму забезпечення реалізації її положень.

Як один із яскравих прикладів міжнародного досвіду вирішення окресленої проблеми можна навести Декларацію Форуму тисячоліття «Ми, народи: укріплення Організації Об'єднаних Націй в двадцять першому столітті» та програму дій до неї від 26.05.2000 р. Положення програми дій не винесені в окремий акт, а резюмуються після кожного окремого декларованого положення. Так, після Преамбули, визначення головних принципів майбутнього розвитку світової спільноти та окреслення поставлених завдань питання, які є предметом Декларації, викладаються у розділах. Зокрема Розділ А, який має назву «Викорінення бідності: необхідність включення соціального розвитку і списання заборгованості», починається з норм декларативного характеру, але наступні його підрозділи містять «Наполегливі рекомендації форуму», адресовані Організації Об'єднаних націй, урядам держав і громадянському суспільству.

У згаданому Розділі А, наприклад, Організацію Об'єднаних націй зобов'язано:

«1) виступити незалежним арбітром, для того щоб збалансувати інтереси країн-боржників і країн-кредиторів і стежити за тим, як витрачаються кошти, що вивільняються внаслідок списання боргу;

2) встановити обов'язкові кодекси поведіння для транснаціональних корпорацій і ввести ефективне регулювання податків на міжнародних фінансових ринках, інвестуючи ці кошти в програми викорінювання злиднів і бідності;

3) негайно заснувати в Організації Об'єднаних Націй глобальний фонд для викорінення вбогості, що дозволить забезпечити доступ бідних верств населення до кредитів, за допомогою внесків, що надходять від урядів, корпорацій, Всесвітнього банку і з інших джерел...» та ряд інших пунктів.

Досліджувана Декларація Форуму тисячоліття «Ми, народи: укріплення Організації Об'єднаних Націй в двадцять першому столітті» та програма дій до неї окрім згаданого розділу, містить також такі, як Світ, безпека і розбродження, Віч-на-віч із викликом глобалізації: рівноправність, справедливість і різноманіття, Права людини, Стійкий розвиток і навколишнє середовище, Зміцнення й демократизація Організації Об'єднаних Націй і міжнародних організацій і т.д.

Також за приклад Декларації, які приймаються разом з актами на їх виконання, уявляється доцільним навести Політичну декларацію про засоби масової інформації в демократичному суспільстві, прийняту на Четвертій Європейській конференції міністрів по політиці в області засобів масової інформації, від 07.12.1994 р. Так, у цьому випадку акт на виконання Декларації винесено в окремий документ, який розроблявся учасниками конференції також окремо – План стратегічних дій по розвитку ЗМІ в демократичному суспільстві, адресований Комітету міністрів Ради Європи. Крім того, було прийнято також дві резолюції: Майбутнє суспільного телерадіомовлення та Журналістські свободи і права людини, в яких окрім порядку співробітництва та європейської солідарності, засобів трансляції і нових технологій комунікації, передбачені також шляхи фінансування, економічна практика, відповідальність держав-учасниць, а також принципові вимоги до суспільного телерадіомовлення. Як бачимо, наведена Декларація про засоби масової інформації в демократичному суспільстві не лише створює базу для регулювання суспільних відносин, у чому полягає її головне призначення, а й на своє виконання уже має

фактично три акти, чим і превентивно забезпечується її дієвість.

Таким чином, вивчення і аналіз процесів глобалізації права дає змогу стверджувати, що застосування в зазначених процесах таких джерел права, як декларація та акти декларативно-рекомендаційного характеру, відкривають нові перспективи для розробки механізмів якісного регулювання суспільних відносин; зближення національних систем з метою вирішення глобальних, наднаціональних правових питань; розвитку нових та малодосліджених форм права; дієвої реалізації проголошених міжнародних принципів права національними правовими системами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стеценко С. Г. Глобалізація та право: національний вимір : монографія / С. Г. Стеценко, Л. О. Васечко. – К. : Атіка, 2012. – 132 с.
2. Нерсисянц В. С. Процессы универсализации права и государства в глобализирующемся мире / В. С. Нерсисянц // Государство и право. – 2005. – № 5. – С. 38–47.
3. Кочетов О. Г. Геоэкономика (освоение мирового экономического пространства) : учебник по курсу «Мировая экономика» / О. Г. Кочетов. – Москва : Бек, 1999. – 480 с.
4. Марченко М. Н. Конвергенция романо-германского и англосаксонского права : открытая лекция / Марченко М. Н. – К.-Симферополь : Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины; Логос, 2007. – Вып. 1. – 36 с.
5. Тихомиров Ю. А. Международное и внутреннее право: динамика соотношения / Ю. А. Тихомиров // Правоведение. – 1995. – № 3. – С. 56–66.
6. Тополевський Р. Б. Системні зв'язки юридичних джерел права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Р. Б. Тополевський ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2004. – 19 с.
7. Лукашук И. И. Взаимодействие международного и внутригосударственного права в

условиях глобализации / И. И. Лукашук // | С. 115–128.
 Журнал российского права. – 2002. – № 3. – |

Саннікова М. В. Декларація та акти декларативно-рекомендаційного характеру: значення та перспективи розвитку в умовах глобалізації права / М. В. Саннікова // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 636–641 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12cmvugp.pdf>

Досліджені проблеми реалізації норм декларації та актів декларативно-рекомендаційного характеру як джерел права в умовах процесів глобалізації права. Приділена увага перспективам розвитку зазначених актів в системі джерел права; запропоновано шляхи підвищення ефективності реалізації положень декларацій та актів декларативно-рекомендаційного характеру в правозастосувальній практиці.

Санникова М.В. Декларация и акты декларативно-рекомендательного характера: значение и перспективы развития в условиях глобализации права

Исследованы проблемы реализации норм декларации и актов декларативно-рекомендационного характера как источников права в условиях процессов глобализации права. Уделено внимание перспективам развития указанных актов в системе источников права; предложены способы, с помощью которых можно повысить эффективность реализации положений деклараций и актов декларативно-рекомендационного характера в правоприменительной практике.

Sannikova M.V. The Declaration and Acts of Declarative-Recommendatory Character: Meaning and Prospects for the Development in the Conditions of Right Globalization

Problems of implementation of norms of the declaration and acts are researched is declarative-recommendatory character as sources of law in the conditions of processes of globalization of the right. The attention is paid to prospects for the development of the pointed acts in system of sources of law; methods with which one help it is possible to enhance performance of implementation of standings of declarations and acts are tendered is declarative-recommendatory character in law enforcement to practice.

Форум права